

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: «CİNAYƏT HÜQUQU»

FƏNNİ : «MALİYYƏ HÜQUQU»

MÜHAZİRƏ

MÖVZU №13: «Azərbaycan Respublikasında valyuta fəaliyyətinin hüquqi tənzimi»

tərtib etdi: «Cinayət hüququ» kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

İmrəli Məmmədli

«Cinayət hüququ» müəllimi, polis mayoru

Şamxal Kərimov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.

Protokol № ____ « ____ » _____ 2017-ci il.

BAKI – 2017

Mövzu 13 Azərbaycan Respublikasında valyuta fəaliyyətinin hüquqi tənzimi

PLAN:

GİRİŞ

1. Valyuta hüququnun və valyuta tənziminin anlayışı
2. Valyuta hüquq münasibətlərinin obyektləri və subyektləri
3. Valyuta nəzarəti

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Bakı, 2017.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2017.
3. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2017.
4. «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 1994 il tarixli Qanunu.
5. «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10 dekabr 2004-cü il tarixli Qanunu.
6. Mirzəyeva Afət. «Azərbaycan Respublikasının maliyyə hüququ». Dərs vəsaiti. «Qanun» nəşriyyatı. Bakı, 2003.
7. Zahid Məmmədov «Pul, kredit və banklar». Dərslik. «Nasir» nəşriyyatı, Bakı 2004.
8. «Финансовое право». Учебник. Под.ред. Н.И.Химичева. «Юрист». Москва, 2012.
9. «Финансовое право». Учебник. Под.ред. О.Н.Горбуновой. «Юрист». Москва, 2010.
10. Финансы Учебник под. Ред. В.П.Литовченко М. Дашнов и компания 2005
11. Щдуйнин О.М. Основы банковского права Б.Юриси 2006

GİRİŞ

Araşdırılan mövzu maliyyə hüququnun əsas institutlarından birinə həsr olunmuşdur. Mövzu «Valyuta fəaliyyətinin hüquqi tənzimi» adlanır. Belə ki, burada əsasən valyuta hüququnun və tənziminin anlayışı, xüsusiyyətləri, valyuta hüquq münasibətlərinin obyektləri və subyektləri, eləcə də valyuta nəzarətinə dair məsələlər araşdırılır.

Valyuta fəaliyyəti, eləcə də valyuta hüquq münasibətləri respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra inkişaf etməsinə baxmayaraq, hazırda bu fəaliyyət standartlarına uyğunlaşdırılmaqdadır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10-cu maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

Konstitusiyanın 15-ci maddəsində isə qeyd olunur ki, Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Bu konstitusiya vəzifələrin həyata keçirilməsi ilk növbədə düzgün maliyyə siyasətindən – büdcə, vergi, valyuta və pul dövriyyəsi siyasətindən çox asılıdır.

Bunlar içərisində valyuta siyasəti valyuta münasibətləri sahəsində dövlət orqanları, Milli Bank, maliyyə idarələri, beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi, hüquqi və təşkilati tədbirlər və formalar məcmusudur. Valyuta siyasəti hər maliyyə ili üçün qəbul olunur və il ərzində icra olunur.

Valyuta hüququ və tənzimi, valyuta hüquq münasibətlərinin obyektləri və subyektləri, valyuta nəzarəti valyuta fəaliyyətini xarakterizə edən əsas elementlərdir. Ona görə də bu məsələlərin araşdırılması maraqlı olardı.

SUAL 1. Valyuta hüququnun və valyuta tənziminin anlayışı

Valyuta hüququnun və valyuta tənziminin anlayışını verməzdən əvvəl «valyuta» termininin anlayışını vermək məqsədəmüvafiq olardı. Belə ki, «valyuta» termini iki mənada işlənir, birincisi, dövlətin pul vahidi kimi, ikincisi, xarici dövlətlərin pul nişanı, eləcə də xarici pul vahidlərinin ifadə olunduğu sənədlər kimi işlənir.

Qanuna görə valyutanın obyektinə aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının milli valyutası;
- milli valyutada qiymətli kağızlar;
- xarici valyuta;
- valyuta sərvətləri.

İqtisadi ədəbiyyatlarda «valyuta» termini başqa mənada işlədilir. Belə ki, «valyuta» termini italyanca «valyuta» sözündən olub, azərbaycanca «qiymət», «dəyər» mənasını ifadə edir.

Maliyyə münasibətlərində və maliyyə hüququnda, xidmət və məişət leksiomunda «valyuta» termini daha çox ikinci mənada işlənir. Maliyyə hüququna aid olan ədəbiyyatlarda valyutanın tərifini onun obyektlərinə uyğun olaraq konkretləşir.

Daxili və xarici valyuta münasibətlərini xarakterizə edərkən aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

- konversiya edilməyən valyuta, yəni yalnız bir dövlət ərazisində istifadə oluna bilən valyuta;
- konversiya edilən valyuta, yəni hər hansı bir xarici valyutaya dəyişdirilə bilən, bununla da beynəlxalq arenada ödəmə vasitəsi olan valyuta;
- qismən konversiya edilən valyuta, yəni bütün xarici valyuta əməliyyatlarında və bütün subyektlər arasında işləmə bilməyən valyuta.

Yuxarıda qeyd etdik ki, qanunda valyutaya verilmiş tərif onun obyektlərinə uyğun olaraq müəyyən olunur. Belə ki, «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində valyutanın anlayışı verilmişdir.

Növbəti sualda bu obyektlərin hər biri üzərində ayrılıqda dayanacağımızı nəzərə alaraq, indii bu barədə ətraflı şərh etmirik.

İndi də valyuta hüququnun və valyuta tənзимinin anlayışı ilə bağlı məsələlərin izahına keçək.

Azərbaycan Respublikasında valyuta hüququnun yaranması və inkişafı son dövrlərə təsadüf edir. Bilavasitə respublikamızda valyuta hüququnun yaranması məsələsinə keçməzdən əvvəl beynəlxalq maliyyə hüququnun tərkib hissəsini təşkil edən beynəlxalq valyuta hüququnun yaranması və inkişafı haqda söz açmaq zəruridir.

Beynəlxalq valyuta hüququnun yaranmasına kapitalların, malların, xidmətlərin və vətəndaşların beynəlxalq mübadiləsi ilə əlaqədar cari əqdləri tənзим edən beynəlxalq xüsusi valyuta hüququ əlverişli şərait yaratmışdır. Beynəlxalq xüsusi valyuta hüququ ümumi hüquq hesab edilən beynəlxalq valyuta hüququnun yaranmasına və inkişaf etməsinə və habelə onlar arasında funksional əlaqələrin inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur.

Beynəlxalq xüsusi valyuta hüququ, valyuta qanunvericiliyinin tətbiqi zamanı nəzər alınan və zəruri davranışlar müəyyən edən kollizion normaların məcmusudur. Kollizion normalar elə normalardır ki, dövlətdaxili hüquqda ziddiyyət yaranarkən, beynəlxalq xarakterli normativ aktların tətbiqini müəyyən edir.

Xüsusi valyuta hüququ Almaniyada birinci dünya müharibəsi dövründə yaranmışdır. Bu, o dövrdə şəraitin zəruriliyindən irəli gəlmişdir. Tədricən Avropa ölkələrində və digər ölkələrdə eyni adlı xüsusi hüquqlar yaranmış və inkişaf etmişdir. Almaniya valyuta hüququnun yaranmasına valyuta sahəsində mühüm aktların verilməsi təkan vermişdir. Belə ki, 20 yanvar 1916-cı il tarixli «xarici valyuta ilə hesablaşmalar haqqında» qərarı, 1917-ci ildə isə «xaricdə ödənişlərin tənзим edilməsinə dair» qərarı olması valyuta hüququnun ilk mənbəli hesab edilə bilər.

İkinci dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq valyuta hüququ xüsusi valyuta hüququ və yeni mahiyyət kəsb etmişdir.

22 iyul 1944-cü ildə ABŞ-ın Nyu-Jersi ştatının Bretton–Vuts şəhərində keçirilən valyuta – maliyyə konfransında qəbul edilən və 27 dekabr 1945-ci ildən qüvvəyə minən beynəlxalq valyuta fondu haqqında müqavilənin qəbul edilməsi ilə beynəlxalq xüsusi valyuta hüququ çoxtərəfli beynəlxalq maliyyə hüququ təcrübəsinin əsası hesab edildi. Bretton-Vuts müqaviləsi beynəlxalq hesablamaların və beynəlxalq kapitalın hərəkətinə, valyuta sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığa böyük təkan verdi.

Keçən illər ərzində Bretton–Vuts müqaviləsinin əhəmiyyəti son dərəcədə artmışdır. Belə ki, dövlət suverenliyi əldə etmiş ölkələr 90-cı illərin əvvəllərində Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyünə daxil olmuşdur. Bu o deməkdir ki, valyuta əməkdaşlığı sahəsində müqavilənin bütün normaları ilə, davranış qaydaları ilə üzv dövlətlər razılaşıb və onları əməl etməyi üzərinə götürür.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən digər müstəqillik qazanmış dövlətlərlə birgə (Ukrayna, Qazaxıstan, Özbəkistan və s.) Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvüdür.

Respublikamızda valyuta hüququnun inkişafı Beynəlxalq Valyuta Fonduna Azərbaycanın daxil olması ilə başlayır. Lakin Azərbaycanda xüsusi valyuta hüququnun inkişafından danışmaq belə tezdir. Beynəlxalq valyuta münasibətlərinin inkişafında və genişlənməsində bu münasibətlərə daxil olan hər bir ölkənin özünün iqtisadi marağı vardır. Buna görə də hər bir ölkə özünün valyuta siyasətini həyata keçirir. Valyuta siyasəti dövlətin beynəlxalq sahədə valyuta, kredit münasibətləri və hesablaşma sahəsində həyata keçirdiyi siyasətdir. Valyuta siyasətinin aparılmasında əsas məqsəd valyuta resurslarının səfərbərliyə alınması, onların bölgüsü və istifadəsi beynəlxalq hesablaşmaların və tədiyyə balansının müstəqilliyinin təmin edilməsi xarici ticarətin kreditləşdirilməsi və xaricdən zəruri kredit resurslarının cəlb olunmasını təmin etməkdir.

Valyuta hüquq münasibətləri yarandığı dövrdən müxtəlif sistemlərdə müvafiq normalarla tənzimlənmişdir. Beynəlxalq valyuta sistemi öz inkişafında dörd mərhələdən keçmişdir:

- 1) Qızıl standart valyuta sistemi;

- 2) Bretton-Vuds valyuta sistemi;
- 3) İdarəedilən – üzən valyuta sistemi;
- 4) Avropa valyuta sistemi.

Qızıl standart 1870–1914-cü illər ərzində I Dünya müharibəsinə qədər öz «qızıl dövrünü» yaşadı. Qızıl standartının əsas xüsusiyyəti hər ölkənin pulunun dəyərinin müəyyən çəkiddə saf qızilla müəyyən edilməsi, qızılın alqı-satqısı, ixrac və idxalının sərbəstləşdirilməsidir. Burada qızıl sikkələr qədər bank portlarında istifadə edilirdi, lakin bunlar istənilən zaman hökumətlər tərəfindən qızilla dəyişdirilə bilərdi. Ümumiyyətlə, bu sistemdə hökumət müəyyən etdiyi sabit qiymətlə hər kəsə qızıla sata və özünə təklif edilən qızılları ala bilərdi.

Qızıl standartı ümümbəşəri bir sistemdir. Hər bir ölkə pulun dəyərini qızilla tənzimlədiyinə görə bütün ölkələrin pulları qızıl miqdarına nəzərən avtomatik şəkildə bir-birindən asılıdır. Bunun üçün ayrıca, müasir dövrdəki valyuta bazarlarına bənzəyən bazarlara ehtiyac qalmırdı.

Dünya ölkələrinin iqtisadi həyata daha müntəzəm qaydada müdaxilə etməyə başlaması, eləcə də XX əsrin 30-cu illərində dünya iqtisadiyyatını bürüyən iqtisadi böhran qızıl standart valyuta sisteminin tamamilə ləğv olmasına gətirib çıxardı.

Qızıl standart valyuta sistemi iflas etdikdən sonra dünya valyuta sisteminin tənzim etmək üçün 1944-cü ildə Bretton-Vuts şəhərində beynəlxalq konfrans çağırıldı. Konfransda köhnə sistemin üstün cəhətləri saxlanılmaqla yanaşı, beynəlxalq valyuta sistemində bir çox yeniliklərdə edildi. ABŞ dolları və İngilis funtsterlinqi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi saxlandı, ehtiyat valyutanın qızilla rəsmi məzənnəsi müəyyən edildi, valyuta bərabərliyinin beynəlxalq valyuta fondu ilə razılaşdırılmış əsaslar üzrə valyutanı qızilla və ABŞ dolları ilə qarşılıqlı eyniləşdirilməsi və dəyişdirilməsi müəyyən edildi.

Burada bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, xarici ehtiyatların dollar cinsindən tutulması sisteminin ən zəif cəhətlərindən biri idi. Çünki başqa ölkələrin dollar ehtiyatı toplaması ABŞ-ın iqtisadi inkişafının yüksək olması ilə bağlı ola bilərdi.

ABŞ-ın belə vəziyyətlərdəki tək öhdəliyi, özünə təklif edilən dolları qızıla dəyişdirməkdən ibarət idi. Ancaq Amerikadakı tədiyyə balansı kəsirlərinin aşırı bir

şəkildə böyüməsi, başqa bir ifadə ilə desək xarici ölkələrin mərkəzi banklarında toplanan dolların ABŞ-ın qızıl ehtiyatlarından çox olması, bir gün bu dolların konversiyasına son qoya bilərdi. Belə ki,, praktiki olaraq vəziyyət belə də oldu.

1950-1960-cı illərdə ABŞ iqtisadiyyatındakı geriləmələr və digər beynəlxalq iqtisadi geriləmələr Bretton-vuts valyuta sisteminin də iflasına səbəb oldu. Nəticədə idarə olunan, «üzən», (yəni qalxıb-enən) beynəlxalq valyuta sistemi əmələ gəldi. Bu valyuta sisteminin başlıca fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, ona üzv olan ölkələr qəbul edilmiş prinsiplər daxilində «sabit» və ya «dəyişən» məzənnə sistemindən istifadə edə bilərlər. Bu prinsip 1976-cı ildə Beynəlxalq Valyuta Fonduna daxil olan ölkələrin konfransında qəbul edilmişdir. Bu sistemin qəbul edilməsi çevik valyuta məzənnəsinin həyata keçirilməsi (valyuta məzənnəsi - bir ölkənin pul vahidinin digər ölkənin pul vahidində ifadə olunan qiymətidir), tədiyyə balansının müənasibliyinin təmin edilməsi beynəlxalq ticarət və maliyyə sistemlərinin stimullaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün geniş şərait yaratdı.

Beynəlxalq valyuta sisteminin öz inkişafında keçdiyi dördüncü mərhələ Avropa valyuta sistemidir. Bu sistem Avropa İttifaqı daxilində gedən mürəkkəb danışıqlar nəticəsində 1979-cü ildə yaradılmışdır. Elə həmin ildən başlayaraq «EKYU» bu İttifaqa daxil olan ölkələrin kollektiv valyutası kimi dövriyyəyə buraxılmışdır. «EKYU» kollektiv valyuta kimi dövriyyəyə buraxıldıqdan sonra ondan kredit aləti kimi geniş istifadə olunmağa başladı. Dünya miqyasında 500-dən çox iqtisadi qurum kredit verilməsindən EKYU-dan istifadə etmişlər.

Avropa İttifaqı ölkələri son illərdə «Avro»nun dövriyyəyə buraxılması haqqında razılığa gəlmiş və 01 yanvar 2002-ci ildən artıq «Avro» banknotları dövriyyəyə buraxılmışdır.

Bu gün dünyada bütün ölkələr tərəfindən mənimsənilən konvensiyalarla qurulmuş eyni kurs sistemində malik olan bir beynəlxalq valyuta sistemi yoxdur, bunun əvəzinə sabit kurs sistemindən üzən kurs sistemində qədər dəyişə bilən və ölkələrin özləri tərəfindən seçilən fərqli sistemlər vardır. Bu gündə Beynəlxalq Valyuta Fondu beynəlxalq valyuta münasibətlərini tənzimləmək vəzifəsini davam etdirir. Yalnız Bretton-Vuts sisteminin dağılmasından sonra üzv olan ölkələrin

fərqli praktikalarına hüquqi baza formalaşdırmaq üçün BVS-in quruluş qanununda dəyişiklik edildi. Bu dəyişikliyə görə müəyyən edilmiş prinsiplərə əməl etmək şərti ilə istənilən ölkə istədiyi kurs sistemini qəbul edə bilər.

Valyuta tənzihi dedikdə, dövlət orqanlarının valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi qaydalarının nizamlanmasına yönələn fəaliyyəti başa düşülür.

Dövlət tənzihi iqtisadiyyata inzibati müdaxilə yolu ilə deyil, daha çox əlverişli normalar məcmusu yaratmaq yolu ilə həyata keçməlidir. Bu, iqtisadi sistemin normal fəaliyyəti üçün zəruridir. Aydındır ki, müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinə müsbət təsir etmək üçün hüquqi baza çox lazımdır.

Hazırda valyuta münasibətlərinə əvvəlki sovet dövrünə xas olan məhdudiyyətlər yoxdur. Yəni valyuta və bir qism valyuta sərvətlərinə, habelə həmin predmetlərlə əməliyyatlara dövlətin müstəsna monopoliyası ləğv edilmişdir. Dövlət tərəfindən valyutanın müəyyən olunmuş ölkələrdə hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən aparılması və ya gətirilməsinə icazə verilir. Məsələn, «Valyuta tənzihi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə» Qanunun 8.3-cü maddəsinə əsasən, hüquqi şəxs olan rezidentlər valyuta sərvətinin köçürmə yolu ilə Azərbaycan Respublikasına gətirmək və Azərbaycan Respublikasından çıxarmaq, habelə gömrük proseduralarına əməl etməklə nəğd şəkildə ölkəyə gətirmək və ölkədən çıxarmaq hüququna malikdirlər. Fiziki şəxs olan rezidentlər əvvəllər Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasından köçürmək hüququna malikdirlər (həmin Qanunun 9.1-ci maddəsi).

Valyuta tənzihi iki üsulla həyata keçirilir:

- 1) normativ;   2) fərdi.

Normativ hüquqi tənzihtmə–valyuta ilə əlaqədar ictimai münasibətlərin idarə olunması üçün hüquq normalarının yaradılmasıdır.

Fərdi hüquqi tənzihtmə–normaların konkret valyuta münasibətlərinə tətbiqidir ki, bu zaman münasibətlər dəyişir və xitam olunur.

Azərbaycan Respublikasında valyuta fəaliyyətini aşağıdakı normativ aktlar tənzimləyir:

-Azərbaycan Respublikasının «Valyuta tənzimi haqqında» 21 oktyabr 1994-cü il tarixli Qanunu;

-«Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanuna əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə» 27 noyabr 2001-ci il tarixli Qanun;

-«Azərbaycan Respublikası Milli Bankı haqqında» 2004-cü il tarixli Qanunu;

-Milli bankın normativ xarakterli aktları və s.

«Valyuta tənzimi haqqında» Qanunun 12 və 13-cü maddəsinə əsasən, valyuta tənzimi orqanları Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi və Milli Bankdır.

Qanunun 12-ci maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi valyuta siyasətinin ümumi prinsiplərini, xarici dövlət borcunun limitini, xarici ölkələrə verilən kreditlərin həcmi, Azərbaycan Respublikası büdcəsinin tərkib hissəsi kimi valyuta planına müəyyən edir, valyuta tənzimi və nəzarəti məsələsinə dair qanunvericilik aktları qəbul edir.

Milli Bank isə valyuta tənzimlənməsinin əsas orqanı kimi, qanuna əsasən aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

-Azərbaycan Respublikasında xarici valyutanın, qiymətli kağızların tədavülü sahəsini və qaydasını müəyyən edir;

-valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsinə dair normativ aktlar qəbul edir;

-rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin xarici valyuta və qiymətli kağızların respublikaya mücburi köçürülməsi, gətirilməsi, göndərilməsi qaydasını, respublikadan kənarında rezidentlər tərəfindən xarici valyuta hesabının açılmasının hal və şərtini müəyyən edir;

-valyuta əməliyyatları aparmaq üçün banklara lisenziya verilməsinin ümumi qaydalarını müəyyən edir və bu məqsədlə lisenziya verir;

-valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın, sənədləşmənin və statistikanın vahid formalarının, habelə onların təqdim olunması qaydasını və müddətlərini müəyyən edir;

-qəbul olunmuş beynəlxalq standartlar əsasında Azərbaycan Respublikası üzrə valyuta əməliyyatlarının statistikasını hazırlayır və dərc edir.

Beləliklə valyuta sahəsində respublikamızın təcrübəsinin az olmasına baxmayaraq, qısa bir müddətdə Azərbaycan beynəlxalq aləmdə özünəməxsus yer qazanmaqdadır. Azərbaycanın bir sıra nüfuzlu təşkilatlara – Avropa Şurası, Beynəlxalq Yenidənqurma, İslam İnkişaf Bankına və s. üzv olması bunu sübut edir.

SUAL 2. Valyuta hüquq münasibətlərinin obyektləri və subyektləri

Hər bir ölkədə valyuta hüquq münasibətləri müvafiq qanunvericiliklə nizama salınır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının valyuta qanunvericiliyi dedikdə, ölkə daxilində valyuta sərvətləri ilə əlaqələrin həyata keçirilməsi ilə əlaqələrin nizamlanması və onların icra olunması, xaricdən respublikaya və ya əksinə, respublikadan xaricə milli xarici valyutaların və valyuta sərvətlərinin aparılması, gətirilməsi, köçürülməsi qaydalarını nizama salan hüquq normaları məcmusu başa düşülür.

Valyuta hüquq münasibətləri müvafiq hüquqi faktların (hadisə və hərəkətlərin) təsirindən yaranır, dəyişir və xitam edilir. Valyuta hüquq münasibətlərinin məzmununu münasibətlərin obyektləri, subyektlərin davranış qaydaları, hüquq və vəzifələri, məsuliyyəti və s. əlamətlər təşkil edir.

Ümumiyyətlə, «obyekt» məfhumu hüquqi mənada münasibətlərin nəyə həsr etdiyini, yaxud da münasibətlərin nəyə istiqamətləndiyini bildirir. Bu aspektdə valyuta fəaliyyəti prosesində yaranan münasibətlərin obyektini maddi şeylər – valyuta sərvətləri, milli valyuta ehtiyatları, xarici valyutalar, qiymətli kağızlar (xarici və milli valyutada ifadə olunan) təşkil edir.

Əvvəlki sualda qeyd etmişdik ki, valyutanın anlayışı onun obyektlərində ifadə olunur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının «Valyuta tənzimi haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində valyuta obyektlərinin aşağıdakı dörd növü fərqləndirilir:

1. Azərbaycan Respublikasının milli valyutası;
2. Milli valyutada qiymətli kağızlar;
3. Xarici valyuta;
4. Valyuta sərvətləri.

Milli valyuta dedikdə, dövlətin (Milli Bank tərəfindən) özü tərəfindən emissiya olunan və həmin dövlətin ərazisində istifadə üçün nəzərdə tutulan valyuta başa düşülür. Dönərli (konversiya edilən) olub olmamasından asılı olmayaraq, respublika daxilində valyuta əməliyyatları milli valyuta ilə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 16-cu maddəsində deyilir: «Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır». Azərbaycan Respublikasında emissiya hüququ, yəni pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququ yalnız Milli Banka məxsusdur. Konstitusion qaydada müəyyən edilib ki, Milli Bank dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir. Deməli, həmin maddəyə əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır.

«Valyuta tənzimi haqqında» Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının milli valyuta aşağıdakı ehtiyatlardan ibarətdir:

a) tədavüldə olan, eləcə də tədavüldən çıxarılan, lakin tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən Azərbaycan Respublikası Milli Bankının bank biletləri (bankotları) şəklində olan;

b) Azərbaycan Respublikasında banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesablarda olan manat vəsaiti;

c) Azərbaycan Respublikasından kənarında yerləşən banklarda və digər kredit təşkilatlarda hesablarda olan manat vəsaiti (əgər dövlətlərarası razılaşma olarsa)

Valyuta obyektlərinin digər növünü milli valyutada ifadə olunan qiymətli kağızlar təşkil edir. Qanuna görə milli valyutada qiymətli kağızlar – manatla ifadə edilmiş, ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditlər və s.) (fond sərvətləri) səhmlər, istiqrazlar və digər borc öhdəliklərdən ibarətdir.

Hüquq ədəbiyyatında bu növ obyektlərin bir neçə qrupu müəyyən edilir:

- a) milli valyutada ifadə olunan fond sərvətləri;
- b) milli valyutada ifadə olunan ödəmə sənədləri və digər borc öhdəlikləri.

Valyuta obyektlərdən biri də xarici valyutadır. Qanuna görə xarici valyutaya aşağıdakılar aiddir:

a) müvafiq xarici obyektin və ya dövlətlər qrupunun ərazisində tədavüldə olan və qanuni ödəniş vasitəsi sayılan eləcə də tədavüldən çıxarılmış və ya çıxarılan, lakin həmin ərazidə tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən banknotlar, xəzinə biletləri və sikkələr şəkilində pul nişanları;

b) xarici dövlətlərin vahidlərində, beynəlxalq pul və ya hesablaşma vahidlərində, hesabatlarda olan vasitələr.

Azərbaycana xarici valyuta Respublikanın «Valyuta tənzihi haqqında» Qanununa və digər aktlara uyğun olaraq rəsmi surətdə xaricdən daxil olur. Onlar gətirilən zaman gömrük nəzarətinin xüsusi qaydalarına əməl olunur. Xarici valyutanın gətirilməsi (və ya aparılması) hüququ səlahiyyətli banklara, yəni liderbanklara aiddir. Dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi kvotalara, yəni bunlara qarşı qoyulan gömrük tələblərinə əməl etməklə xarici valyutanı hüquqi və fiziki şəxslər də ölkəyə gətirə bilər.

Xarici valyutanın beynəlxalq valyuta bazarında tutduğu mövqeyinə görə aşağıdakı növləri vardır:

1) **Sərbəst dönərli valyuta.** Sərbəst dönərli valyuta cari bazar kursu üzrə bütün ödənişlərdə qəbul edilən valyutadır. Sərbəst dönərli valyuta ölkələrin valyutasıdır ki, bu ölkələrdə cari əməliyyatlar üzrə valyuta məhdudiyyətləri ləğv olunmuşdur. Dönərli valyuta istənilən xarici valyutaya sərbəst surətdə dəyişdirilə bilər. Bir sıra ölkələrin (xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin) valyutaları dönərlidir.

Dünya valyuta sisteminin tələblərini əks etdirən normalara əsasən xarici hesab olunan xüsusi «valyuta qrupu» vardır ki, buna «valyuta səbəti» deyilir.

«Valyuta səbəti» valyutaların alıcılıq qabiliyyətlərinə mübadilənin ümumiqtisadi şərtlərinin dəyişməsi ilə təsirinin daha əsaslı surətdə ödənilməsinə kömək edir. «Valyuta səbəti» bu halda sanki «nizam tərzini» rolunu oynayır.

«Valyuta səbəti»nə milli valyutalar daxildir. ABŞ dolları, alman markası, fransız frankı, isveçrə frankı, ingilis funt-sterlinqi, yapon-ieni.

«Valyuta səbəti» beynəlxalq hesablaşma pul vahidlərinin yaradılması, valyutanın qiymətinin indeksləşdirilməsi, milli valyutaların kurslarının müəyyən edilməsində istifadə edilir.

Beləliklə də, sərbəst dönərli valyuta özü də bir neçə dərəcəyə bölünür:

-valyuta səbəti;

-tam dönərli valyuta (20-yə yaxın ölkə);

-dönərli valyuta (60-a yaxın ölkə).

2) Xarici valyutaların digər növü **qismən dönərli valyutadır**. Bu növ valyuta beynəlxalq hesablaşmalarda qismən istifadə olunur, ölkədən çıxarılmasına müəyyən məhdudiyyətlər qoyulur. Belə valyutalara malik ölkələrdən xarici dönərli valyutaların da çıxarılmasına məhdudiyyətlər qoyulur.

3) **Qapalı valyuta** xarici valyutanın bir növü kimi iqtisadi cəhətdən zəif ölkələrin valyutalarıdır. Belə valyutanın ölkədən çıxarılmasına çox böyük qadağanlar qoyulmuşdur. Belə valyuta beynəlxalq hesablaşmalarda əsla istifadə olunmur. Məsələn, Azərbaycan manatının indiki vəziyyəti göstərir ki, qapalı valyutadır.

Ümumiyyətlə, dönərlik hüquqi problemdir. Bir milli valyutanın başqasına və ya digər ölkələrin valyutasına mübadiləsi məsələsi, ilk növbədə, maraqlı dövlətlərin qanunvericiliyi ilə həll olunur.

Dönərlik iki cür olur:

1) Daxili dönərlik;

2) Xarici dönərlik.

Daxili dönərlik odur ki, həmin ölkənin vətəndaşı milli valyutasını ölkədən çıxararaq başqa ölkəyə köçürə və başqa ölkələrin ödənc vasitələrinə dəyişə bilər.

Xarici dönərlik isə o halda olur ki, xarici vətəndaş həmin dönərli valyutanı qeyri-məhdud olaraq xarici ölkələrdə istifadə edir və dəyişdirir.

4) Xarici valyutanın daha bir növü də **beynəlxalq hesablaşma pul vahidləridir**. Avropa valyuta sisteminin yaradılması ilə Avropa Birliyi çərçivəsində ilk dəfə EKYU–Avropa valyuta vahidi yaradıldı ki, bu dövlətlərin valyutaları ilə əməliyyatlar aparılarkən, onların dəyərinin ölçülməsi üçün vahid kriteriya hesab olundu.

Dünya təcrübəsində Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası üzvü olan keçmiş sosialist dövlətləri çərçivəsində də beynəlxalq hesablaşma pul vahidi – rubl da mövcud olmuşdur.

Hazırda Avropa Birliyi çərçivəsində «avro» adlanan yeni hesablaşma pul vahidlərindən istifadə olunur.

Valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə yaranan münasibətlərin daha bir obyektini «valyuta sərvətləri» təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının «Valyuta tənzimi haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində (4-cü bənd) Azərbaycanın valyuta sərvətləri aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

a) **xarici valyuta**;

b) **xarici valyutada qiymətli kağızlar**–xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və s.), fond sərvətləri, istiqrazlar və digər borc öhdəlikləri;

c) **qiymətli metallar**–zərgərlik, digər məişət məmulatı və bu məmulatın qrantları istisna olmaqla, hər hansı növdə və halda olan qızıl, gümüş, platin qrupundan olan materiallar (palladium, iridium, radium, rutenium və osmium);

ç) xam və emal edilmiş (zərgərlik, digər məişət məmulatı və bu məmulatın qırıntıları istisna olmaqla, **təbii daş-qaş** (almaz, yaqut, zümrüd, spfir, aleksandrit, mirvari).

Qiymətli materiallardan və qiymətli təbii daş-qaşdan hazırlanmış məmulatın zərgərlik və digər məişət məmulatına yaxud onların qırıntılarına aid edilməsi qaydası və şərtlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Valyuta əməliyyatları zəminində yaranan hüquq münasibətlərinin məzmunu təkcə bir qədər əvvəl göstərildiyi kimi əqdlərin obyektii ilə deyil, habelə subyektiv tərkibinə görə də müəyyən olunur.

Valyuta əməliyyatlarının bütün iştirakçıları aşağıdakı qruplara bölünür:

1. *Rezidentlər;*
2. *Qeyri-rezidentlər;*
3. *Diler banklar – müvəkkil banklar.*

«Valyuta tənzimi haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, «rezidentlər» dedikdə aşağıdakılar başa düşülür.

a) Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında müvəqqəti qalan fiziki şəxslər;

b) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış hüquqi şəxslər;

c) Azərbaycan Respublikasında yerləşən və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış, lakin hüquqi şəxs olmayan müəssisə və təşkilatlar;

ç) Azərbaycan Respublikası hüquqlarından kənarında yerləşən Azərbaycan Respublikasının diplomatik və digər rəsmi nümayəndəlikləri;

d) «b» və «ç» bəndlərində göstərilmiş rezidentlərin Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında yerləşən filialları və nümayəndəlikləri.

Qanuna görə rezidentlər Azərbaycan Respublikasında müvəkkil banklar da xarici valyuta hesablarına malik ola bilərlər. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən başqa hal müəyyən edilmədikdə rezident müəssisə və təşkilatlar əldə etdikləri xarici valyutanı məcburi şəkildə müvəkkil banklardakı öz hesablarına köçürülməlidirlər. Rezidentlər Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi hal və şərtlər daxilində Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında xarici valyuta hesabı açma bilərlər.

Hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən cari valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün heç bir məhdudiyyət qoyulmur. İstər hüquqi, istərsə də fiziki şəxs olan rezidentlər gömrük qaydalarına əməl etməklə valyuta sərvətlərini Azərbaycan

Respublikasına köçürmək, gətirmək və göndərmək hüququna malikdirlər. Rezidentlərə məxsus xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasına köçürülməsi və göndərilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı müəyyən edir. Hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən qiymətli metalların, təbii daş-qaşların Azərbaycan Respublikasından çıxarılması və gətirilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti həll edir.

Fiziki şəxs olan rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər köçürülmüş, gətirilmiş valyuta sərvətlərini gömrük qaydalarına əməl etmək şərti ilə onlar tərəfindən təqdim olunan bəyannaməyə müvafiq surətdə Azərbaycan Respublikasından köçürmək, çıxarmaq və göndərmək hüquqna malikdirlər. Əvvəlki cümlədə göstərilmiş hallar istisna olmaqla, xarici valyutanın və digər valyuta sərvətlərinin fiziki şəxs olan rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasından çıxarılması, köçürülməsi və göndərilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti birgə müəyyən edirlər.

Valyuta hüquq münasibətlərinin digər subyekti qeyri-rezidentlərdir. «Valyuta tənzimi haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinə görə, qeyri-rezidentlərə aşağıdakılar aiddir:

a) Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar da daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti qalan fiziki şəxslər;

b) xarici dövlətlərin qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış, Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənar da yerləşən hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs olmayan müəssisə və təşkilatlar;

c) Azərbaycan Respublikasında yerləşən xarici diplomatik və digər rəsmi nümayəndəliklər, habelə beynəlxalq təşkilatlar, onların filialları və nümayəndəlikləri;

ç) «b» bəndində göstərilmiş qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasında yerləşən filialları və nümayəndəlikləri (büro və agentlikləri) valyuta və milli valutada hesablarını açmaqla birləşdirirlər. Bu hesabların açılması və onlardan istifadə edilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı müəyyən edir.

Qeyri-rezidentlər gömrük qaydalarına əməl etmək şərti ilə valyuta şərtlərini Azərbaycan Respublikasına köçürmək, gətirmək və göndərmək hüquqlarına malikdirlər. Qeyri-rezidentlər xarici valyutanı Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada milli valyuta ilə alıb-satmaq hüququna malikdirlər.

Qanunun təhlilindən aydın olur ki, rezidentlərlə qeyri-rezidentlər fərqli cəhətlərə malikdirlər. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Hüquqi vəziyyətinə görə;
- 2) Bank qanunvericiliyinə görə Azərbaycanın səlahiyyətli bankları tərəfindən qeyri-rezidentlərə kredit verilməsi qadağan olunur;
- 3) Valyuta əməliyyatlarında qeyri-rezidentlərə qarşı qoyulan sənədləşdirmə qaydaları fərqli olur.

Buna baxmayaraq, həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər bir sıra ümumi hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Belə ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində manatla əməliyyat aparan həm rezident, həm də qeyri-rezidentlərin aşağıdakı hüquqları vardır:

- valyuta nəzarəti orqanlarının apardığı yoxlamaların aktları ilə tanış olmaq;
- onların hərəkətlərindən şikayət vermək;
- qanunvericiliyin müəyyən etdiyi qaydalara əsasən valyuta əməliyyatlarında iştirak etmək və s.

Həm rezidentlərin, həm də qeyri-rezidentlərin vəzifələri isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- həyata keçirdikləri valyuta orqanlarına audit yoxlamaların gedişində onun nəticəsinə görə izahat vermək;
- aparılan valyuta əməliyyatlarının uçot və hesablarını təşkil etmək, sənədlərin saxlanılmasını təmin etmək;
- baş vermiş nöqsanların aradan qaldırılması üçün valyuta nəzarəti orqanlarının tələblərini yerinə yetirmək və s.

Valyuta hüquq münasibətlərinin digər subyekti müvəkkil banklardır.

Hüquq ədəbiyyatında müvəkkil bank – diler bank üç mənada başa düşülür:

- banklar Milli Bankın lisenziyası ilə xarici valyutada əməliyyat aparmağa səlahiyyət verilmiş banklardır:

-beynəlxalq valyuta-kredit təşkilatlarında ölkənin maraqlarını təmsil edən banklardır;

-büdcə vasitələrinin yerləşdiyi banklardır:

Müvəkkil banklar olmadan xarici valyutanın alqı-satqı əməliyyatları etibarsız hesab olunur, həmin əməliyyatları həyata keçirmiş şəxslər isə inzibati, cinayət və s. məsuliyyət daşıyırlar müvəkkil bankların həyata keçirdiyi əməliyyatların dairəsi Milli Bankın verdiyi lisenziyasından asılıdır. Müvəkkil banklar, rezidentlər və ya qeyri-rezidentlər valyuta qanunvericiliyi qarşısında məsuliyyət daşıyırlar.

Beləliklə, valyuta hüquq münasibətlərinin obyektlərini və subyektlərini öyrənməklə, biz valyutanın anlayışını, valyuta hüquq münasibətlərinin obyektlərinin qanunla müəyyən olunmuş dairəsini və valyuta hüquq münasibətlərinin əlamətlərini dəqiqləşdirmiş və araşdırmış olduq.

SUAL 3. Valyuta nəzarəti

Hüquq ədəbiyyatında valyuta nəzarətinin anlayışı ilə bağlı birmənalı fikir yoxdur. Belə ki, professor N.İ.Ximiçevanın redəktəsi ilə çap olunmuş «Maliyyə hüququ» dərsliyində qeyd olunur ki, «nəzarət» müəyyən olunmuş müvafiq fəaliyyət üzərində qanuna əməl olunmasını təmin etmək kimi deyil, hər hansı fəaliyyət üzərində qanunçuluğun təmin olunması kimi başa düşməlidir. Müvafiq valyuta əməliyyatlarının təminatı ilə dövlət məşğul olmur (dövlət idarəetməsi istisna olmaqla). Lakin birinci məna ümumqəbul olunduğu üçün bundan daha geniş istifadə olunur.

Valyuta nəzarəti maliyyə nəzarəti müxtəlifliklərindən biridir, ona oxşar əlamətlərə malikdir. Buna baxmayaraq onun bir sıra spesifik cəhətləri də vardır.

Valyuta nəzarəti–valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinin təmin olunmasına istiqamətlənmiş dövlətin fəaliyyətidir.

Hüquq ədəbiyyatında valyuta nəzarətinin daha geniş anlayışına da rast gəlinir.

Valyuta nəzarəti–pul vəsaitlərinin yaradılması, bölüşdürülməsi və onlardan istifadə edilməsi, üzərində qanunçuluq və məqsədyönlük prinsiplərinin təmin olunması üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən maliyyə nəzarətinin bir növüdür.

«Valyuta tənzimi haqqında» Qanunun 14-cü maddəsində valyuta nəzarətinin məqsədi və əsas istiqamətləri nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməkdir.

Valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- a) aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğunluğunu və bunun üçün lisenziya və icazələrin olmasını müəyyən etmək;
- b) dövlət qarşısında xarici valyuta üzrə və Azərbaycan Respublikasının valyuta bazarında valyutanın satışı üzrə öhdəliklərin rezidentlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;
- c) xarici valyuta ilə ödənişlərin əsaslandırılmış olduğunu yoxlamaq;
- ç) valyuta əməliyyatları, o cümlədən qeyri-rezidentlərin milli valyuta ilə əməliyyatları üzrə və hesabatın tamlığı və obyektivliyini yoxlamaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta münasibətləri subyektlərinin xüsusi hüquqi statusu onunla bağlıdır ki, həm münasibət iştirakçıları, həm də valyuta əməliyyatları üzərində dövlət orqanları tərəfindən ciddi valyuta nəzarəti həyata keçirilir.

Valyuta nəzarəti orqanlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı;
- Azərbaycan Respublikasının Gömrük Komitəsi;
- digər idarəetmə orqanları.

Bundan başqa beynəlxalq ehtiyatlar pul-kredit (valyuta) siyasəti yeridilməsi üzrə ölkənin vaxtında hesablaşması üçün təhlükəli səviyyəyə endikdə, Milli Bank beynəlxalq ehtiyatların vəziyyəti, bu ehtiyatların azalmasının və ya azala biləcəyinin səbəbləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinə məlumat təqdim edir.

Rezident və qeyri-rezident tərəfindən milli və xarici valyutanın, eləcə də digər valyuta sərəvətlərinin müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilməsinə, habelə Gömrük Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş digər hallarda valyuta nəzarətini Azərbaycan Respublikasının

Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin VI bölməsinin 29-cu fəslində respublikanın idarəçilik orqanı kimi Gömrük Komitəsi gömrük işlərinə məsuliyyətli orqan olaraq, respublikada valyuta nəzarətini də həyata keçirir.

Gömrük orqanları valyuta qanunvericiliyinə və Gömrük Məcəlləsinə uyğun surətdə gömrük işi ilə bağlı valyuta nəzarətini həyata keçirir. Valyuta nəzarəti sahəsində gömrük orqanlarının səlahiyyətləri aşağıdakılardır:

a) gömrük sərhəddindən ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən milli valyuta, qiymətli kağızlar, valyuta sərvətlərinin keçirilməsinə valyuta nəzarətini həyata keçirir;

b) sərhəddən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi ilə əlaqədar valyuta əməliyyatları üzrə valyuta nəzarətini həyata keçirir.

Valyuta nəzarəti həyata keçirilərkən gömrük orqanları gömrük qaydalarının pozulması hesab edilən respublika valyuta qanunvericiliyinin pozulması hallarını və ya gömrük orqanlarının normal fəaliyyətinə mane olan hüquq pozuntularını aşkar etdikdə müvafiq şəxsləri gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb edə bilirlər.

Valyuta nəzarəti orqanlarından başqa, nəzarət agentlərində valyuta nəzarəti agentləri Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı qarşısında hesabat verən müvəkkil banklardır.

«Valyuta tənzimi haqqında» Qanunun 16-cı maddəsində həm valyuta nəzarəti orqanları və həm də agentlərinin ümumi səlahiyyətləri göstərilmişdir.

-nəzarət orqanları və səlahiyyətləri daxilində bütün rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının qanunvericiliyə, lisenziya və icazələrinin şərtlərinə nə dərəcədə uyğun gəlməsinə, həmçinin valyuta nəzarəti orqanlarının aktlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edirlər:

-rezidentlərin və qeyri rezidentlərin valyuta əməliyyatlarını yoxlayırlar:

-rezidentlərin və qeyri rezidentlərin valyuta əməliyyatlarını yoxlayırlar:

-rezidentlərin və qeyri rezidentlərin valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın, sənədləşmələrin forması və qaydalarını müəyyən edirlər.

Valyuta nəzarəti və aqentlərinin vəzifəli şəxslərinin geniş hüquqları vardır. Belə ki, qanuna görə valyuta nəzarəti və agentlərinin vəzifəli şəxsləri bu orqanların səlahiyyətləri daxilində aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

a) Onlar tərəfindən həyata keçirilən valyuta nəzarəti funksiyaları ilə əlaqədar bütün sənədləri yoxlamaq, yoxlamalar zamanı meydana çıxan məsələlər üzrə zəruri izahatlar və məlumatlar almaq, eləcə də valyuta qanunvericiliyi sahəsində pozuntuları əks sənədləri götürmək:

b) Bu maddədə göstərilən sənədlərin ə məlumatların təqdim edilmədiyi halda müvəkkil banklarda hesablar üzrə əməliyyatları dayandırmaq:

c) Müvəkkil banklar da daxil olmaqla rezidentlərə, eləcə də qeyri-rezidentlərə valyuta əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququ verən lisenziya və icazələrin qüvvəsini dayandırmaq və ya onları ləğv etmək:

ç) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər hüquqlara.

Valyuta nəzarəti orqanları və agentləri onların vəzifəli şəxsləri valyuta nəzarəti funksiyasını yerinə yetirərkən rezident və qeyri-rezidentlərin onlara məlum olmuş kommersion sirlərini qorumalıdırlar.

Valyuta nəzarəti orqanları və onların vəzifəli şəxsləri onlara həvalə edilmiş vəzifələri lazımınca yerinə yetirmədikdə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər.

«Valyuta tənziimi haqqında» Qanuna əsasən valyuta nəzarəti həayta keçirilərkən rezident və qeyri-rezidentlər aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

-valyuta nəzarəti orqanları və agentləri tərəfindən aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə tanış olmaq:

-valyuta nəzarəti agentlərinin fəaliyyəti barədə müvafiq valyuta nəzarəti orqanlarına, valyuta nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti barədə isə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada şikayət etmək.

Bu qanunla və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş digər hüquqları həyata keçirmək.

Valyuta nəzarəti həyata keçirilərkən rezident və qeyri-rezidentlər aşağıdakı vəzifələrə malikdirlər:

-valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinə valyuta nəzarəti funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan informasiya və sənədləri təqdim etmək:

-valyuta nəzarəti orqanları və agentləri tərəfindən aparılan yoxlama aktlarında göstərilmiş faktlarla razılaşmadıqda aktın imzalanmasından imtina edilməsinin səbəbləri barədə yazılı izahat təqdim etmək;

-valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinə onlar tərəfindən yoxlamaların aparılması zamanı, eləcə də yoxlamaların nəticələri üzrə izahatlar təqdim etmək;

-onlar tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatları üzrə uçot aparmaq və hesabat hazırlamaq, onları 5 ildən az olmayan müddətə saxlamaq;

-aşkara çıxarılmış pozuntuların aradan qaldırılmasına dair valyuta nəzarəti orqanlarının tələblərini (göstərişlərini) yerinə yetirmək və s.

Valyuta nəzarəti Azərbaycan Respublikasının icraedici hakimiyyətinə daxil olan digər idarəetmə orqanları tərəfindən keçirilə bilər. Bu orqanlara misal olaraq, Vergilər Nazirliyini, Maliyyə Nazirliyini, DİN və s. göstərmək olar.

Beləliklə, valyuta nəzarəti dövlətin birbaşa olmasa da dolayısı ilə nəzarətindədir. Dövlət müvafiq orqanları vasitəsilə valyuta hüquq münasibətlərini tənzimləyir və nəzarət edir. Bu nəzarət artıq qeyd olunduğu kimi dövlətin maliyyə nəzarətinin bir növüdür.

NƏTİCƏ

Yuxarıda qeyd olunanlar barədə fikirlərimizi yekunlaşdırıb, valyuta fəaliyyətinin hüquqi tənzimi ilə bağlı aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar.

Belə ki, artıq qeyd olunduğu kimi respublikamızda valyuta hüquq münasibətlərinin XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanın Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv qəbul olunması ilə bağlıdır.

Kortəbii şəkildə inkişaf edən valyuta fəaliyyətini tənzimləmək üçün «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 21 oktyabr tarixli Qanununun qəbul edilməsi respublikanın ərazisində valyuta reciminin leqallaşdırılması üçün hüquqi baza yaratdı.

Milli Bank tərəfindən çevik valyuta siyasəti aparılması nəticəsində əvvəllər tələbin təklifdən çox olması müşahidə olunduğu halda, 1994-cü ilin axırında tələblə təklif tarazlaşdırılması nəticəsində manatın məzənnəsini sabitləşdirmək və «qara bazarın» təsirindən çıxmaq mümkün olmamışdır. Görülən tədbirlər nəticəsində «qara valyuta bazarı» anlamı artıq 1995-ci ildə əvvəllərində aradan çıxmış, özünü tənzimləyən çoxseqmentli daxili valyuta bazarı formalaşmış, konversiya əməliyyatları tam leqallaşmışdır.

Artıq 1998-ci ildən başlayaraq valyuta bazarının operatorları konversiya əməliyyatlarını Bakı Banklararası Valyuta Bircası (BBVB) ilə yanaşı mütərəqqi elektron hərracları sistemi olan Mütəşəkkil banklararası Valyuta bazarında (MBVB) və sərbəst banklararası valyuta bazarı-açıq Banklararası valyuta bazarında aparmaq imkanına malikdirlər. Banklar müştərilərinə konversiya xidmətlərini bazarın yuxarıda sadalanan 3 seqmentində iştirak etmədən bankın daxilində göstərə bilirlər.

Göstərilən xidmət növlərinin çoxalması, valyuta əməliyyatlarının həmçinin artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 1994-cü ildə respublikanın valyuta bazarının həcmi 13,1 mln ABŞ dolları, 1996-cı ildə 611,4 mln ABŞ dolları və 1998-ci ildə isə 1 mlrd ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Beləliklə gələcəkdə respublikamızda valyuta hüquq münasibətləri inkişaf etdikcə, valyuta tənzimlənməsi təcrübəsinin daha da leqallaşdırılması və milli valyutanın – manatın xarici dönərliliyinə mərhələ-mərhələ tam nail olunması məqsədilə bu sahədəki qanunvericilik daha da təkmilləşməlidir.